

ШАРЛЬ БАЛЛІ

СИНТАКСИС ЕКСПЛІЦИТНОЇ МОДАЛЬНОСТІ

Стаття «Синтаксис експліцитної модальності» («*Syntaxe de la modalité explicite*») (1942) посідає помітне місце в науковому спадку видатного швейцарського лінгвіста Шарля Баллі (1865–1947). Вона розвиває погляди вченого на структуру речення й категорію модальності, викладені ним у праці «Загальна і французька лінгвістика» («*Linguistique générale et linguistique française*») (1932). Теоретична насиченість і широчінь сформульованих завдань зумовлює актуальність цієї порівняно невеликої праці й сьогодні, про що, зокрема, свідчить і частотність звернення до неї. Особливо значна її роль — про що йдеться в публікації «Стаття Шарля Баллі “*Syntaxe de la modalité explicite*” (“Синтаксис експліцитної модальності”) і сучасна лінгвістика», вміщеній у цьому ж номері журналу, — для вивчення категорії модальності.

Для перекладу статті використано видання: Bally Ch. *Syntaxe de la modalité explicite. Cahiers Ferdinand de Saussure*. Genève. 1942. N 2. P. 3–13. У перекладі збережено всі особливості оригіналу, зокрема й покликання Шарля Баллі на матеріали своєї статті, до них лише додано інформацію про відповідні сторінки в журналі «Мовознавство».

В. Брицин

Ця праця є простою навчальною програмою, яку я не можу представити тут широко. Вона побудована суто статично й обмежена сучасною французькою мовою, але викладені в ній основні положення можуть бути поширені й на інші європейські мови, регульовані тими самими синтаксичними правилами; надалі ж, через дослідження давніших індоєвропейських мов, таких як грецька, латина й санскрит, можна було б дійти до походження експліцитної модальності, яка пояснюється через паратаксис¹.

* * *

Модальність — це мовна форма інтелектуального або емоційного судження чи виявлення волі, якими суб'єкт мислення повідомляє про щось сприйняте чи про уявлення свого розуму. Так, вигляд дощу або думка про дощ можуть викликати у свідомості фермера віру, побоювання чи бажання: *Je crois qu'il pleut* ‘Я вірю, що йде дощ’; *Je crains qu'il ne pleuve* ‘Я боюся, що піде дощ’; *Je souhaite qu'il pleuve* ‘Я бажаю, щоб пішов дощ’. Частина висловлювання, яка виражає судження чи волю (тут: *je crois* ‘я вірю’, *je crains* ‘я боюся’, *je souhaite* ‘я бажаю’), називається *модусом*; об'єкт модусу (тут — ідея дощу) міститься в *диктумі*.

Модальність ми називаємо експліцитною, якщо (як у наведених прикладах) суб'єкт висловлювання є водночас суб'єктом речення, а дієслово, яке означає ‘вважати’ чи ‘хотіти’ (*модальне дієслово*), відрізняється від дієслова, що виражає ідею, на яку спирається модус (*диктального дієслова*). І навпаки, модальність імпліцитна, якщо суб'єкт висловлювання (як правило, мовець) не з'являється в реченні, а модальність передається через синтаксис диктуму (звичайним способом диктального дієслова: *Il pleuvra* ‘Піде дощ’; *S'il allait pleuvoir!* ‘Пішов би дощ!'; *Qu'il pleuve!* ‘Нехай буде дощ!'). Між цими двома крайніми формами

¹ Про модальність узагалі й про експліцитну модальність зокрема див.: Bally Ch. *Linguistique générale et linguistique française* (далі позначено скороченням *L.*). С. 31 і наступні [Ш. Баллі покликається на перше видання цієї праці: Bally Ch. *Linguistique générale et linguistique française*. Paris : Ernest Leroux. 1932 p. — *Прим. перекл.*].

модальності є місце для низки проміжних форм, лише найважливіші з яких стануть предметом нашої уваги у цьому вимушено схематичному повідомленні.

* * *

Тут не йдеться про те, щоб дати навіть короткий огляд семантичних відтінків модальності, ще менше — щоб обговорювати незліченні перифрастичні, ідіоматичні й інші форми, вирази й звороти, які відповідають модальним дієсловом (докладніше див.: Brunot, *La pensée et la langue*, с. 507 і наступні). Варто було б принаймні виділити основні положення, якими треба керуватися в класифікації модальних дієслів, — але й це також неможливо. Нагадаємо лише, що серед модальних дієслів треба вирізнити: а) заперечувальні модальні дієслова: *nier* ‘заперечувати’, *ignorer* ‘не знати’, *refuser* ‘відмовлятися, не погоджуватися’, *dédaigner de* ‘нехтувати’ тощо; б) каузативні дієслова: *convaincre* (= *amener à juger*) ‘переконувати (= підводити до думки)’, *conseiller* (= *inciter à vouloir*) ‘радити (= спонукати до бажання тощо)’; в) дієслова мовлення: *affirmer* (= *dire qu’on juge*) ‘стверджувати (= говорити про переконання)’, *se plaindre* (= *dire qu’on est mécontent*) ‘скаржитися (= говорити, що незадоволені)’, *ordonner* (= *dire qu’on veut*) ‘наказувати (= говорити, чого бажаємо, вимагаємо)’. Деякі логічні відмінності можуть допомогти в сортуванні. Так, у категорії бажання можна розрізнити: хотіти того, чого не хоче інший (*forcer* ‘змушувати’, *contraindre* ‘примувати’), не хотіти того, чого хоче інший (*défendre* ‘забороняти’, *refuser* ‘відмовляти’), хотіти того, чого інший також хоче (*permettre* ‘дозволяти’, *consentir* ‘погоджуватися’). Але найделікатніше завдання класифікації полягає в тому, щоб підвести під ці три основні градації, зазначені вище, незліченні вирази, які, на перший погляд, від них надто далекі, але насправді приєднуються до них завдяки грі семантичних і граматичних асоціацій: так, *oser* ‘насмільоватися’ через проміжні ланки *ne pas hésiter* ‘не вагатися’, а також через *être bien décidé* ‘наважуватися’ приєднується до ідеї виявлення волі; *éviter* ‘уникати’ — це *s’abstenir* ‘утримуватися’, і, власне, *ne pas vouloir* ‘не хотіти’; *il s’agit* (de se décider) ‘треба (наважитися)’ = *il importe, il faut, je veux* (qu’on se décide) ‘важливо, треба, я хочу (щоб вирішилося)’. Крім того, потрібно остерігатися омонімії: так, у виразі *Je crains d’avancer* ‘Я боюся просуватися вперед’ йдеться про недостатню рішучість, а у *Je crains de vous avoir blessé* ‘Я боюся, що завдав вам болю’ — про побоювання. Порівняймо ще два речення: *Je comprends* (= *je vois, constate*) *que vous êtes fâché* ‘Я розумію (= я бачу, констатую), що ви незадоволені’ та *Je comprends* (= *j’approuve*) *que vous soyez fâché* ‘Я розумію (= погоджуюсь), що ви маєте бути незадоволені’; так само *oublier* ‘забувати’ є модальним дієсловом у реченні *J’ai oublié qu’il faut payer* ‘Я забув, що треба платити’, і не є таким у *J’ai oublié (négligé) de payer* ‘Я (й) забув (знехтував) платити’ (див. с. 12. [Мовознавство : 72]).

* * *

З погляду граматики модальне дієслово — це перехідне дієслово (тобто зв’язка керування), об’єктом додатком якого є диктум; диктум має форму підрядного речення, яке через транспозицію виступає в ролі актуалізованого субстантива (*L.*, с. 56 і наст.) — прямого додатка модального дієслова, і пов’язаний з цим дієсловом за допомогою транспозитора — частки *que*, яка не має жодного лексичного значення; порівняймо *Je regrette que vous partiez* ‘Я шкодую, що ви від’їжджаєте’ і *Je regrette votre départ* ‘Я шкодую про ваш від’їзд’². Після дея-

² Якщо вийти за межі французької мови, то можна побачити, що це правило поширюється й на інші європейські мови, які керуються основними спільними синтаксичними законами, звичайно, з деякими варіаціями. Так, західні мови мають одну частку для модальних дієслів трьох категорій (наприклад, *chè* в італійській, *dass* у німецькій, *hogy* в угорській тощо), тоді як східні мови мають їх дві, одну для передачі інтелектуальних і афективних су-

ких нечисленних дієслів це модальне *que* замінюється на *à ce que* (наприклад, *s'attendre à ce que* (= *présumer*) 'сподіватися на те, що (= припускати)'. Випадок з *de ce que* (*s'étonner de ce que* 'дивуватися з того, що' тощо) є іншим (див. далі с. 6. [Мовознавство : 68]). Що ж до лексикалізованого сполучника *que*, який виражає часове чи логічне поняття, то він не має відношення до модальності (наприклад: *Il entra que* (= *alors que*) *j'étais encore couché* 'Він увійшов, тоді (= коли) я ще був у ліжку'; *Attendez que* (= *jusqu'à ce que*) *la pluie ait cessé* 'Почекайте, доки (= до тих пір, поки) дощ ущухне'; *Viens que* (= *pour que*) *je t'embrasse* 'Підійди, щоб (= для того, щоб) я тебе обняв'. Діє також протилежне цьому правило: будь-яке дієслово, за яким іде *que* (порожня частка!), є модальною зв'язкою, незалежно від того, чи це дієслово і ця частка прямо представлені в реченні (наприклад: *Je crois que je suis innocent* 'Я вірю, що я невинуватий'), чи вони виводяться з аналізу інших синтаксичних зворотів шляхом функціональних заміни (наприклад: *Je crois être innocent, je me crois innocent, je me considère comme innocent, je me tiens pour innocent, je crois à mon innocence* 'Я вірю, що я невинуватий, я вважаю себе невинуватим, я розглядаю (розцінюю) себе як невинуватого, я себе маю за невинуватого, я вірю в свою невинуватість').

* * *

Вивчення функціональних заміни є одним з основних завдань синтаксису; для жодної мови вони поки що систематично не встановлені, і вони ще мають стати об'єктом ретельних методичних досліджень. Що ж до модальності, то ми можемо дати про неї лише приблизне уявлення, використовуючи деякі попередні розвідки. Отже, ми будемо розрізняти А) заміни, які стосуються модусу, і Б) заміни, що торкаються диктуму.

А) Про модус важливо пам'ятати, що кожне модальне дієслово є перехідним; оскільки за ним зазвичай іде *que* (порожня частка), з цього випливає, що ця частка чинить зворотний вплив на дієслово чи дієслівний зворот, який стоїть перед нею, й вимагає його транзитивності, навіть коли сама форма, здається, цьому заважає, як, наприклад, у виразах *être certain que, avoir la conviction que* 'бути певним, що; мати переконання, що' тощо. І тут делікатне запитання викликають дієслова, що передають почуття. Як розцінювати такі звороти, як *Je souffre de ce que je suis méconnu* 'Я страждаю від того, що я невизнаний'? Просто так само як і *Je souffre des dents* 'Я страждаю зубами': додаток тут позначає причину процесу, і перед нами дієслово у своєму прямому значенні (дієслово диктальне!). А що думати про співіснування *Je m'étonne de ce qu'on ne me répond pas* 'Я дивуюся з того, що мені не відповідають' і *Je m'étonne qu'on ne me réponde pas* 'Я дивуюся, що мені не відповідають'? Різниця полягає в тому, що в першому випадку йдеться про почуття, пояснене його причиною, а в другому — про афективне (або оцінне) судження щодо певного процесу: *s'étonner que* означає 'знаходити дивним, розцінювати як дивне, що'; отже, лише перетворюючись на дієслово оцінного судження, дієслово почуття стає модальною зв'язкою. Таким чином, ці два випадки мають зовсім різний синтаксис, і якщо їх розглядають іноді як еквівалентні, то це почасти тому, що їхні форми збігаються, коли підрядне речення транспонується в інфінітивне (див. пункт Б): так, *Je m'étonne de ne pas recevoir de réponse* 'Я дивуюся не одержати відповіді' утворюють і *s'étonner que* 'дивуватися, що', і *de ce que* 'з того, що'.

Модальні дієслова допускають численні функціональні еквіваленти; відзначимо, зокрема, взаємозаміну активної форми дієслова і безособової пасивної, яка частково модифікує суб'єктивний характер модальності: пор. *Je défends (on*

джень, другу— для вираження волі, наприклад румунські *că* : *să*, грецькі *ποῦ* (*πῶς*): *và*, російські *что* : *чтоб(ы)*; в румунській *nu trebuie să uităm că* 'Не треба, щоб ми забували, що...'; у грецькій *βλέπω ποῦ(πῶς)* 'я бачу, що') : *θέλω* *và* 'я хочу, щоб...'; у російській *думаю, что* 'я думаю, що...': *хочу, чтоб(ы)* 'я хочу, щоб...'

défend) de fumer ‘Я забороняю (забороняють) курити’ та Il est défendu de fumer ‘Курити заборонено’. Так само й пасивна форма може замінити свій дієприкметник на близький за значенням прикметник, і тоді ми маємо такі відповідності, як: On prouve, il est prouvé, avéré que : il est vrai, il est exact que ‘Доводять, доведено, підтверджено, що : істинно; точно, що’; On permet, il est permis : il est légitime que ‘Дозволяють, дозволено : правомірно, що’, де судження є повністю об’єктивованим. Безособова пасивна форма може поступатися місцем власне безособовим виразам: *por. on présume, il est présumé : il semble que* ‘припускають, припускається : здається, що’, які представляють судження теж у безособовій формі.

Б) Серед взаємозамін, які стосуються диктуму, двома найважливішими випадками є: а) непряме запитання і б) інфінітив.

а) Запитання містить у собі предмет судження, який потребує підтвердження від когось або від самого себе. *Le train est-il arrivé?* ‘Поїзд прибув?’ означає *Je vous demande ou je me demande, je ne sais, j’ignore si le train est arrivé* ‘Я вас питаю чи я себе питаю, я не знаю, я не відаю, чи поїзд прибув’. Отже, ми констатуємо, що між *Je ne sais si le train est arrivé* ‘Я не знаю, чи поїзд прибув’ і *Je sais que le train est arrivé* ‘Я знаю, що поїзд прибув’ існує очевидна функціональна відповідність; питальне *si* і *que* зі статичного погляду є суплетивними формами, співвідносними між собою. Заміна на *que* не є такою ж безумовною, але, на мою думку, вона теж можлива у часткових запитаннях; тут також саме відповідь слугує приводом, щоб поставити питання: *Vous ne savez-pas quand le train arrivera? Mais moi, je sais qu’il arrivera à cinq heures* ‘Ви не знаєте, коли поїзд прибуде? Бо я знаю, що він прибуде о п’ятій годині’. Зауважимо водночас, що такі відповідності як *Je ne sais si vous êtes honnête, d’où vous venez, ce qui vous amène ici, ce que vous voulez de moi* ‘Я не знаю, чи ви є чесним; звідки ви; що вас привело сюди; чого ви хочете від мене’ доводять, що статично *ce qui, ce que, ce dont* та ін. є суто питальними словами.

б) Взаємозаміна *que* й інфінітива (*J’affirme que je suis innocent : j’affirme être innocent* ‘Я стверджую, що я невинуватий : букв. я стверджую бути невинуватим’; *je regrette que vous soyez souffrant : je regrette de vous déranger* ‘я шкодую, що ви погано почуваетесь : мені шкода потурбувати вас’; *je veux que tu partes : je veux partir* ‘я хочу, щоб ти пішов : я хочу піти’ тощо) надто відома, щоб на цьому детально зупинятися. Такий інфінітив зв’язаний з модальним дієсловом без допомоги прийменника або прийменником, так само порожнім, як і частка *que* (*regretter de ‘шкодувати’, hésiter à ‘вагатися, не наважуватися’* тощо). Звідси випливає, що присутність лексикалізованого прийменника виключає будь-яке модальне відношення; порівняймо *Je me décide à partir* ‘Я наважуюся піти’ і *Je me délasse à entendre la musique (= en entendant la m., par l’audition de la m.)* ‘букв. Я відпочиваю слухати музику (= слухаючи м., через слухання м.)’. Не забуваймо також про те, що лексикалізований прийменник може бути імпліцитним: *Descendez recevoir (= pour recevoir) nos invités* ‘Спустіться зустріти (= щоб зустріти) наших гостей’. Тепер ще одне просте, але дуже важливе зауваження: деякі модальні дієслова можуть уживатися тільки з інфінітивом; але достатньо їх замінити синонімами чи антонімами (у широкому сенсі), щоб виявився їхній модальний характер; так, говорять *Je vous somme de partir* ‘букв. Я від вас вимагаю піти’, а *sommer que* є неможливим; але це дієслово є синонімом дієслова *ordonner* ‘наказувати’, і ми маємо: *Je vous ordonne de partir, j’ordonne, que vous partiez* ‘Я вам наказую піти, я наказую, щоб ви пішли’; те саме й у випадку з *hésiter à répondre = ne pas oser ‘вагатися відповідати = не наважуватися’*; ці два дієслова відхиляють конструкцію з *que*; але ми бачили (с. 4. [Мовознавство : 67]), що *oser* — це *être décidé ‘наважуватися’*, і, по суті, *vouloir ‘хотіти’* (незважаючи на перешкоди, загрози тощо).

Оскільки інфінітив є нічим іншим, як дієсловом, функціонально транспонованим у субстантив, то він, що цілком природно, взаємозамінний з власне

віддієслівними іменниками: *pop. J'ordonne qu'on châtie les coupables, de châtier les c., le châtiment des c.* 'Я наказую, щоб покарали винних, покарати в., *покарання в.*'. Відповідність тут очевидна; але ми можемо запитати себе у зв'язку з цим, чи може модальне дієслово мати прямим додатком «конкретну» назву, тобто іменник, що позначає істоту чи річ. Тоді йшлося б про крайній випадок, коли диктальне дієслово було б повністю імпліцитним. І справді, хіба *croire aux démons* 'вірити в демонів' не те саме, що *croire que les démons existent* 'вірити, що демони існують'? *Je veux du thé* 'Я хочу чаю' насправді означає *Je veux avoir, je veux qu'on me donne du thé* 'Я хочу мати, я хочу, щоб мені дали чаю'. Якщо така інтерпретація правильна, то звідси впливає й протилежний висновок: коли відновлення диктального дієслова неможливе — головне дієслово не може бути модальним. У реченнях, таких як *Pense à ta mère* 'Подумай про свою матір', *Sais-tu ta leçon ?* 'Ти знаєш свій урок?', *Dis ta fable!* 'Читай свою байку!', дієслова *penser* 'думати', *savoir* 'знати' і *dire* 'говорити' не виражають жодного значення модальності.

* * *

Тут розглянемо також напівдопоміжні дієслова (*devoir* 'бути зобов'язаним, *мусити*', *pouvoir* 'могти' [німецькі *dürfen* та *mögen*], *sembler* 'здаватися', *passer pour* 'уважатися' та ін.), оскільки їхнім додатком виступає інфінітив (*Je dois partir* 'Я повинен піти', *Vous pouvez sortir* 'Ви можете вийти', *Paul passe pour être honnête* 'був. Поль вважається бути чесним'); але цей випадок суттєво відрізняється від попередніх. Ці допоміжні дієслова взаємозамінні з синонімічними їм модальними дієсловами, вжитими в пасивній формі: *On veut que je parte, on m'oblige à partir, je suis obligé de partir, je dois partir* 'Хочуть, щоб я пішов; мене зобов'язують піти; я зобов'язаний піти; я повинен піти'; *On permet que vous sortiez, on vous autorise à sortir, vous êtes autorisé, vous pouvez sortir* 'Дозволяють, щоб ви вийшли; вам дозволяють вийти; вам дозволено, ви можете вийти'; *On estime que Paul est honnête, Paul est estimé être honnête, est censé être honnête, passe pour être honnête* 'Уважають, що Поль чесний; Поль вважається чесним, славиться чесним, має славу чесного (був. 'бути чесним')'. Така заміна має помітні наслідки: модальність, залишаючись експліцитною, стає *інкорпорованою в диктум*, і ця інкорпорація показує нам шлях, який дозволяє пов'язати (статично!) модальність експліцитну з модальністю імпліцитною. І справді, від напівдопоміжних дієслів окреслюється легкий перехід до таких виразів, як *Il aura manqué son train* (= *il est probable, je présume qu'il l'a manqué*) 'Він, очевидно, запізнився на поїзд (= ймовірно, я припускаю, що він на нього запізнився)', де модальність представлено через *le future antérieure* [передмайбутній час. — Л. А., В. Б.]. Отже, ми розуміємо, зрештою, що модальність може бути вираженою (і це найчастіше!) способом диктального дієслова: *Nous serons heureux* (= *Je crois à notre bonheur futur*) 'Ми будемо щасливі (= Я вірю в наше майбутнє щастя)'; *Nous serions heureux* (= *Je pose en imagination l'éventualité de notre bonheur*) 'Ми були б щасливі (= Я уявляю можливість нашого щастя)'; *Soyons heureux, Qu'il soit heureux*³ (= *Je souhaite*

³ *Qu'il soit* — це 3-тя особа однини імператива, так само як *soyons* є 1-ю особою множини цього ж способу (див. Л., с. 149 і 194). Сучасна французька мова не має кон'юнктива в незалежному реченні чи в головному реченні складного речення. Якщо кон'юнктив і зберігає певну життєздатність в означальних реченнях (пор. *Je cherche un professeur qui sache enseigner* 'Я шукаю вчителя, який уміє би вчити', *Paul est le seul élève qui ait résolu ce problème* 'Поль є єдиним учнем, який розв'язав би цю задачу'), то скрізь поза ними і, зокрема, в диктумі речення з експліцитною модальністю він усього лиш засіб транспозиції і в багатьох випадках простий допоміжний граматичний елемент, успадкований від початкового паратаксису (порівняймо *Je veux qu'il vienne* 'Я хочу, щоб він прийшов' і *Qu'il vienne!* *Je le veux* 'Хай він прийде! Я цього хочу!'). Ось чому ми про нього не говорили в нашому повідомленні. Лише умовний спосіб зберігає своє повне модальне значення в підрядному реченні; доказом цього є те, що він уникає часових транспозицій, яких модальне дієслово вимагає від дієслів в індикативі й

notre bonheur, son bonheur) 'Будьмо щасливі, Хай він буде щасливий (= Я бажаю нашого щастя, його щастя)'. І, нарешті, емоційне мовлення могло б задовольнитися вираженням модальності через інтонацію, яка супроводжує одночленні речення; тільки інтонація вказує, наприклад, на те, що речення *Mon chapeau!* 'Моя шапка!' означає *Je constate que mon chapeau est là* 'Я констатую, що моя шапка там', або *Je suis surpris qu'il ne soit pas là* 'Я здивований, що вона не є там', чи *Je veux qu'on me l'apporte* 'Я хочу, щоб мені її принесли' тощо. Це повне злиття модусу й диктуму лежить в основі будь-якої імпліцитної модальності, так само як і протилежний засіб, паратакис, є основою кожної експліцитної модальності.

Отже, ми бачимо, що модальність виявляє себе неоднорідними формальними засобами: це вираження окремо від диктуму, інкорпорація в диктум⁴, спосіб диктального дієслова, інтонація⁵. Але модальність ніколи не залишає речення, вона — його душа; без модальності висловлювання відповідало б лише віртуальним уявленням розуму, не пов'язаним з реальністю. Саме модальність, за участю інтонації, відрізняє речення від усіх інших синтагм, а модальні форми, які ми зустрічаємо в підрядних реченнях, пояснюються транспозицією речення у член речення.

* * *

Ми вже говорили про те, що дієслово, яке керує інфінітивом, є модальним лише тоді, коли цей інфінітив може замінюватися підрядним реченням, уведеним за допомогою *que*; і звідси випливає протилежний висновок — дієслово не може бути модальним, якщо така заміна неможлива ні безпосередньо, ні шляхом синонімічних відповідностей. Такі дієслова становлять досить добре окреслену групу, а різні їхні значення аж ніяк не гетерогенні; об'єднує їх те, що вони передають *аспектуальні* нюанси процесів, позначених залежними від них інфінітивами. До цих аспектуальних значень часто додається ідея більшої чи

кон'юнктиві. Порівняймо, з одного боку, — 1) *Mon ami m'écrit qu'il viendra*, *m'a écrit qu'il viendrait* 'Мій друг мені пише, що він *прийде*; мені написав, що він *прийде*' (транспонований майбутній час дійсного способу), 2) *Je veux qu'il vienne*, *je voulais qu'il vint* 'Я хочу, щоб він *прийшов*, я хотів, щоб він *прийшов*', а з другого боку — 3) *Mon ami m'écrit, m'écrivait hier, m'a écrit, m'écrira de nouveau qu'il viendrait s'il faisait beau temps* 'Мій друг мені пише, мені писав учора, мені написав, напише мені знову, що він *прийшов би*, якби була хороша погода'. Само собою зрозуміло, що дієслівна форма *viendrait* з групи 1) є просто омонімом до дієслівної форми *viendrait* з групи 3), хоч історично обидві форми походять від одного прототипу.

⁴ Додамо до випадків інкорпорації, згаданих вище, приклад з прислівниками і прислівниковими зворотами, такими як *certainement* 'безумовно, звичайно', *certes* 'безперечно', *sans doute* 'ймовірно, напевно', *peut-être* 'можливо', *malheureusement* 'на жаль', *naturellement* 'природно' тощо. Такі випадки інкорпорації мають місце в сурядних реченнях або сегментованих реченнях зі вставним реченням в результаті конденсації і супресії пауз (див. *L.*, с. 87); пор. *Paul est un honnête homme. Certes!*, *Il est — Certes! — un honnête homme, Il est certes un honnête homme* 'Поль є чесною людиною. *Безумовно!*, Він є — *Безумовно!* — чесною людиною, Він є *безумовно* чесною людиною'. *Le malade a dû — Malheureusement! — être opéré, Le malade a dû malheureusement être opéré* 'Хворий мав бути — *На жаль!* — прооперований', 'Хворий, *на жаль*, мав бути, прооперований'.

⁵ До того ж, якою б не була форма речення, воно є незрозумілим без самостійної інтонації, яка може нескінченно варіюватися, але яка робить його відмінним від будь-якої іншої синтагми. Візьмемо, наприклад, сегментоване речення (AZ): *Il est parti: tant mieux!* (= *Puisqu'il est parti, je suis content*) 'Він пішов: тим краще! (= Оскільки він пішов, я задоволений!)': сегмент Z (*tant mieux* 'тим краще') може вимовлятися з різними інтонаціями, і всі вони підтверджують його статус головного речення, тому що ці інтонації були б ідентичними, якби *tant mieux* формувало б усе речення; і навпаки, сегмент A (*Il est parti* 'Він пішов') має лише висхідну інтонацію, яка була б незрозумілою, якби *il est parti* не було б залежним від *tant mieux*. Я спробував показати (*Cahiers F. de S.* 1, с. 36 і наст.)* що саме інтонація маркує речення як те, що позначає, так само як модальність його ідентифікує як позначуване.

* [Автор має на увазі працю: Bally Ch. *Intonation et syntaxe. Cahiers Ferdinand de Saussure.* 1941. N 1. — Прим. перекл.],

меншої активної і свідомої участі виконавця дії у самій дії («діатетичні» значення). Аспектуальне дієслово може представляти процес у його невизначеній тривалості (*être en train de, ne pas cesser de* ‘бути в процесі здійснення; не припиняти’ тощо), у його початковій точці (*être sur le point de* ‘бути готовим, лаштуватися’, *aller* [Il va pleuvoir] ‘збиратися [Ось-ось піде дощ]’, *commencer, se mettre à* ‘починати; розпочинати, братися’), у розвитку й просуванні до якогось кінця (*continuer de* ‘продовжувати’), у його завершенні (*finir de* ‘закінчувати’, *cesser de* ‘припиняти’). За допомогою діатези утворюються дієслова, які позначають послідовні фази добровільної дії: *se préparer à* ‘готуватися’, *procéder à* ‘приступати, братися’, *essayer* ‘пробувати’, *tenter de* ‘пробувати, намагатися’, *apprendre à* ‘вчитися’, *s’efforcer de* ‘силуватися, старатися’, *s’obstiner à* ‘виявляти впертість, наполегливість’; *se hâter* ‘квапитися’, *s’empresse de* ‘поспішати’; *arriver* ‘досягати успіху’, *parvenir* ‘удаватися, досягати’, *réussir à* ‘мати успіх’; стан, що слідує за актом дії (*pouvoir* [нім. können] ‘могти’, *savoir* [нім. vermögen] ‘знати, вміти’, наприклад *savoir nager* ‘уміти плавати’), природно збігається з чистим і простим станом.

Діатеза іноді може домінувати над видом, як це відбувається з дієсловами, що позначають увагу або турботу: *veiller à* ‘ніклуватися’, *prendre garde de* ‘остерігатися’, *avoir soin de* ‘виявляти турботу, опікуватися’ тощо, сюди ж належать й антонімічні їм за значенням дієслова: *négliger* ‘нехтувати, залишити без уваги’, *omettre* ‘упускати, пропускати’, *oublier de* ‘забувати про’. Деякі з цих дієслів уживаються тільки в конструкції з *que*: наприклад *veiller à ce que* ‘ніклуватися, пильнувати’; це пояснюється тим, що добровільна дія дуже близька до акту волі, скерованого на себе.

Інфінітив, залежний від цих дієслів, може, як і у випадку з модальними дієсловами, транспонуватися в абстрактні субстантиви (пор. *commencer à travailler* ‘починати працювати’ і *commencer le travail* ‘починати працю’); такий додаток може бути також простим апелятивом, якщо дієслово, що мало б бути в інфінітиві, є повністю імпліцитним (див. вище, с. 8. [Мовознавство : 69-70]); отже, *commencer un roman* ‘починати роман’ може означати, залежно від ситуації, або *commencer à lire* ‘починати читати’, або *à écrire un roman* ‘писати роман’; так само *J’ai oublié mes clés* ‘Я забув свої ключі’ = *J’ai oublié de les prendre* ‘Я забув їх узяти’ тощо.

Аспектуальні й діатетичні дієслова зазвичай експлікують прислівники (не модальні!) простого речення, яке їм відповідає: прислівники, які й самі теж по-своєму передають аспектуальність або діатетичність: *ne pas cesser de travailler* ‘не переставати працювати’ — *ce travailler toujours* ‘працювати завжди’, *finir de travailler* = *ne plus travailler* ‘закінчити працювати = більше не працювати’, *finir par entrer* = *entrer enfin* ‘закінчити тим, що увійти = нарешті увійти’ та ін.

Аспектуальне значення цих дієслів виявляється також при зіставленні з відповідними дієсловами інших мов, які відтворюють видові ознаки внутрішніми засобами, що є в самому дієслові, наприклад, префіксами, як у германських, слов’янських, фіно-угорських мовах, порівняймо *commencer à couper* (*entamer*) ‘починати різати (надрізати)’ і нім. *anschneiden* ‘надрізати’, *finir de boire* ‘закінчити пити’ і *austrinken* ‘випити, допити’, *réussir à tirer* (*un lièvre*) ‘вдало вистрелити (в зайця)’ і *erschiesen* ‘підстрелити’ тощо.

* * *

Ми закінчимо одним важливим зауваженням, що виходить за межі нашого дослідження: експлікація способу й експлікація виду є лише двома основними складниками загального явища — *предикативної експлікації* члена речення; цей процес полягає в трансформації певного елемента речення чи його суплетивного відповідника в *предикат* головного речення, який має додатком інші елементи простого речення. Це вже є предметом для нового пошуку, а декілька наступних прикладів лише підтримують висловлене твердження: *Paul arrivera bientôt* : il *ne tardera pas* à arriver ‘Поль скоро прийде : він не забариться прийти’; Il n’est

pas encore rentré : il tarde à rentrer 'Він ще не повернувся : він затримується з поверненням (букв. повертатися)'; *Cet élève seul a résolu ce problème, il l'a résolu le premier : Il a été seul, le premier* à le résoudre 'Цей учень єдиний розв'язав цю задачу, він її розв'язав найпершим : Він був єдиним, найпершим, хто її розв'язав (букв. її розв'язати)'; *Paul* (accent d'insistance!) est le coupable : *C'est Paul qui* est le coupable 'Поль (емфатичний наголос!) винний : Саме Поль винний'; *Le train arrive : Voilà le train qui arrive* 'Поїзд прибуває : Ось поїзд, що прибуває'; *Paul m'a chipé ma plume : (en lang. pop.) Il y a Paul qui m'a chipé ma plume* 'Поль потягнув у мене мою ручку : (розм.) То Поль, хто потягнув у мене мою ручку'. Додамо один крайній випадок: коли все речення є експлікованим; пор. *Le train arrive* 'Поїзд прибуває' і *Voilà que le train arrive* 'Ось і поїзд прибуває'.

Цікаво відзначити, що схоласти середньовіччя вже знали механізм предикативної експлікації; як це показав М. Й. Ломан (*Sprachkunde*, Berlin, Langenscheidt, 1942, Nr. 1, p. 2.)*, предикативну експлікацію вони позначали терміном *actus signatus* 'дія позначена', який протиставлявся терміну *actus exercitus* 'дія вчинена': отже, на їхню думку, *actus exercitus* має місце у *non* латинського *non venit* 'не приходить', і *actus signatus* — у *nego* латинського виразу *nego eum venire* 'я кажу, що він не приходить (заперечую, що він приходить)'.
* * *

Якщо викладене тут матиме певне фактичне підґрунтя, воно, незважаючи на неминучі лакуни, можливо, покаже, що в граматиці функціональні заміни, породжені пам'яттю, є такими ж важливими, як і синтагми, які розгортаються в мовленні, і що завдяки комплексному вивченню цих двох чинників система мови не залишалася б постулатом, а стала реальністю.

Женева, жовтень 1942 р.

Переклад і впорядкування
Л. В. Аніщенко й В. М. Бріцина

* [Йдеться про статтю: J. Lohmann. Gibt es «primitive» Shprachen? *Sprachkunde*. Berlin, Langenscheidt. 1942. N 1, P. 1–3. — Прим. перекл.].

Дата надходження до редакції — 26.04.2021

Дата затвердження редакцією — 07.05.2021